

Omiš, pogled na gradski kaštel s kulom Peovicom
Omiš, view of the town citadel with the Peovica tower

Vanja Kovačić

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 18. 1. 1992.

Fortifikacije grada Omiša

Smještaj Omiša na uskom pojasu obale između litica i pješčanih nanosa, gdje rijeka Cetina kroz stjenoviti usjek izlazi na more, izdvaja ga od ostalih jadranskih gradova. Po formalnim odlikama uklapa se u tipologiju srednjovjekovnih kastra Hrvatske i Bosne, iako je potpuno okrenut moru i kontroli plovni putova u jadranskom bazenu. Stoga je primorsko naselje Almissa (Dalmissa) zabilježeno u srednjovjekovnim portulanim kao opasna zona i ishodište gusara u Jadranu. U 12. i 13. stoljeću kneževsku vlast u Omišu obnaša porodica Kačića, koja djeluje samostalno naspram drugih dalmatinskih gradova, sklapajući ugovore u svoju korist ovjerene komunalnim pečatom.¹ *Sigillum Communis Dalmensis* imao je prikaz zidina s kulama, što nije samo znak diplomatske valjanosti već i simbolička slika čvrste urbane jezgre srednjovjekovnog Omiša.

Za vrijeme kratkoga mletačkog osvajanja od 1281. do 1283. odvojena je uprava podgrada, kojem je na čelu *Capitaneo Burgi Almessi*, od kastelana tvrđave – *Castellano turre Almessi qui stat super castrum Almessi*.² Premda je nemoguće potpuno rekonstruirati izgled srednjovjekovnog Omiša, izvjesno je da je pripadao tipu feudalnog kastruma s istaknutom kulom-donjonom nad manjim podgrađem. Za pretpostaviti je da je burg zapremao gornji dio današnjeg naselja u podanku kaštela. Izdvojen položaj kaštela, kao središta feudalnog kastruma, omogućavao je koncentriranu i izoliranu obranu.³

Danas je kaštel zadržao samo izvorni perimetar, a kule i kurtine snižene su do visine parapeta, tako da nedostaju elementi otvora, detalji zidnog plašta i njegov gornji završetak. Stoga nije moguće kronološki razlučiti pojedine faze u razvoju ove srednjovjekovne utvrde. Samo je najviša kula, koja zasigurno postoji na početku 13. stoljeća, kada se u ispravi Bele IV. navodi omiški kastrum i kaštel, potpuno sačuvana.⁴ Kaštel je podignut na najnepristupačnijem mjestu, na donjim hridinama dinarskog masiva, na kojem se diže na šest izmjeničnih razina. Na prvoj terasi se, prema tradiciji i crtežima, nalazila stambena rezidencija hercega Stjepana Vukčića Kosače.⁵ U zapadnom uglu sačuvano je podnožje kvadratne kule koja je na početku 18. stoljeća još uvijek bila pokrivena. Na sljedećoj terasi, oblikovanoj u živoj stijeni i okrenutoj prema rijeci, zide formira istaknuti ugao, što je vjerojatno bilo podnožje druge kule. Treća terasa ima pregled nad cijelim istočnim dijelom grada, a to je ujedno i najširi prostor unutar kaštela. Na toj se razini na sustav obodnih kula nadovezuje i manja trapezna kula. Nad pristupom na treću terasu bio je zidani most kojim se prelazilo na sjevernu, nepravilnu terasu. Na toj se strani na vanjskom licu zida vide reške zazidanih gibelinskih zubaca. Strme ljevkaste stepenice vode do završne romaničke kule Mirabelle ili Peovice, tako nazvane po omiškom predjelu Peovu. Kula se vrlo rijetko u arhivskim izvorima navodi pod posebnim nazivom. Jedino se 1585. izdvaja kao *torre Mirabella del castello d'Almissa*.⁶ Trapezni tloris vanjskog plašta u unutrašnjosti je oblikovan poligonalno, a kula je pokrivena segmentnim kupolastim svodom. Prema ostacima konzola i istacima na zidu bila je dvokatna s drvenim stepenicama, a na vrhu se nalazila terasa. Uz završetak zida nižu se udubljenja za konzole, koje su vjerojatno pridržavale prsobrane naknadno sagrađenih mašikula.⁷ Omiški kaštel bio je utvrđena gradska dominantna s trajnom mogućnošću povlačenja i odvojene obrane u slučaju zaposjedanja naselja ili unutrašnjih nemira. Unatoč izmjenama u načinu ratovanja te novim elementima u fortifikacijskoj arhitekturi, kaštel je zadržao istaknutu ulogu u obrani grada.

Godine 1444. Omiš priznaje vrhovnu vlast Venecije. Nije poznat perimetar obrambenog zida i izgled omiškog podgrada prije izgradnje novog planiranog naselja. Dugotrajnom opsa-

Sažetak

U radnji se iznosi razvoj fortifikacija od 13. do 17. stoljeća na primjeru grada Omiša. Na temelju arhivskih i grafičkih izvora te malobrojnih ostataka obrambene arhitekture, uočavaju se tri faze izgradnje omiških utvrda: romanička, vezana uz gradski kaštel; renesansna, druge polovice 16. st., kad se opasuje čitavo naselje, i barokna, s pojedinačnim bastionskim utvrđenjima. Niz novopronađenih dokumenata upućuje na preciznu kronologiju izgradnje i popravaka na zidinama.

Sjeverna strana kule Peovice
The north side of the Peovica tower

dom u ratu između Stjepana Vukčića Kosače i Republike, Omiš je doživio znatna razaranja, kojima su zidine građene za stariji način ratovanja bile jednim dijelom uništene.⁸ Ti ostaci kasnosrednjovjekovnih fortifikacija služili su uz manje popravke do kraja 15. stoljeća, kada Venecija, teritorijalno sužena na uski pojas primorskih gradova i otoka, poduzima veće javne radove. Gradnjom bedema opustjela naselja postaju zaštićena vojna središta u koja rado dolaze novi stanovnici s turskog teritorija. Stoga je glavni potez mletačke vlasti u Dalmaciji bio daljnje utvrđivanje i urbaniziranje stečenih naselja.

U jednom od izvještaja koji prethodi i ujedno naviješta veće građevinske zahvate, vojni zapovjednik Malatesta Baleono (Baglioni) 1524. primjećuje da je Omiš mjesto privlačno i ugodno za naseljavanje i preporučuje da se na strani prema rijeci sagradi bedem s kulom, koja bi omogućavala zaštitu dviju strana grada. Iako je u svojim uputama za utvrđivanje ključnih točaka obrane želio stare zidine dalmatinskih gradova zamijeniti bastionskim utvrđenjima, u Omišu se novi elementi obrane koriste samo na tvrđavi Starigrad iznad grada, a tek na početku 17. stoljeća na gradskim fortifikacijama.⁹

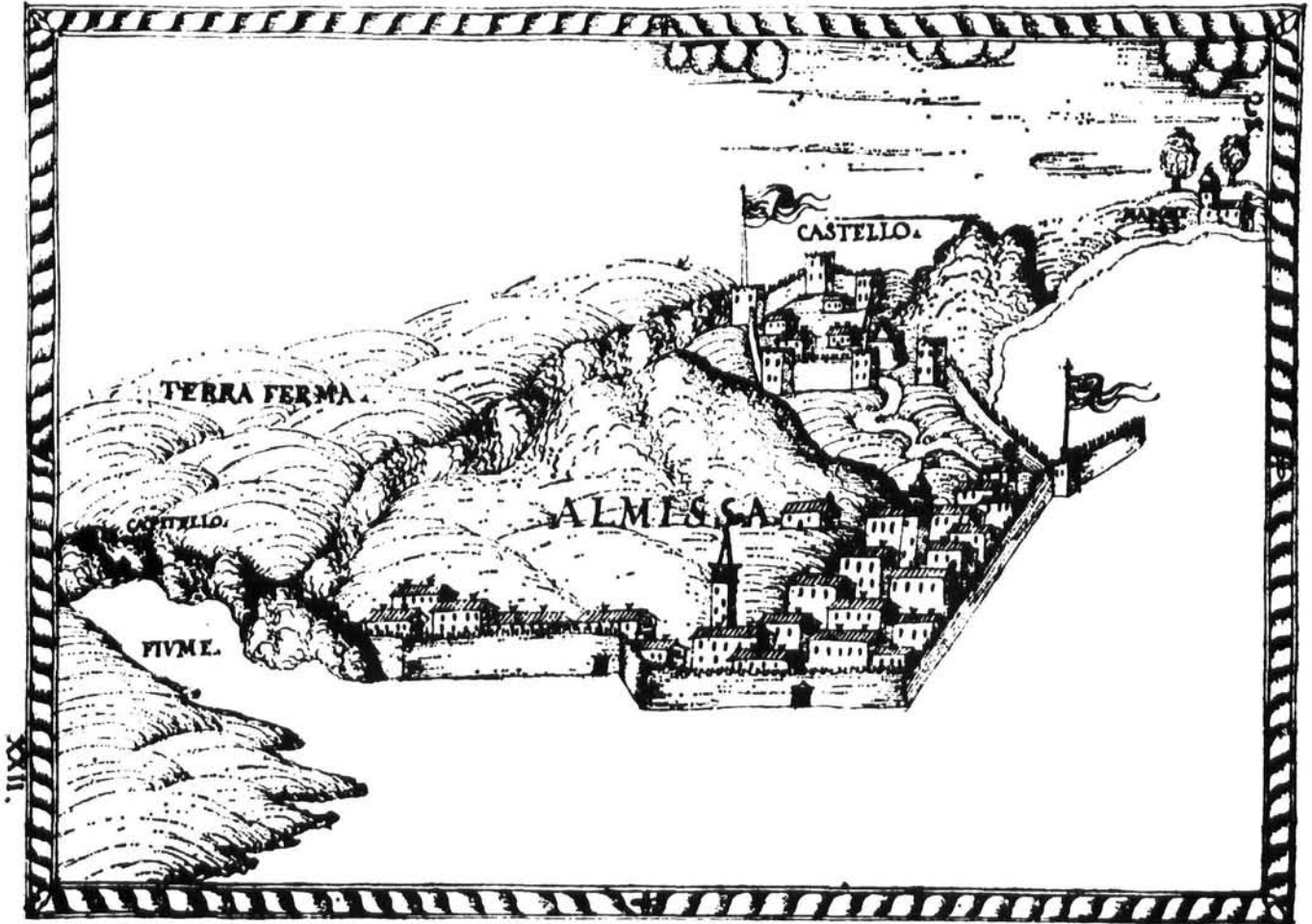
Po svemu sudeći gradnja kurtine prema rijeci bio je dugotrajan pothvat, što potvrđuje natpis koji je nekad resio zapadna gradska vrata. Na njemu je navedeno da su za vrijeme providura

Lorenza Minija 1541. sagrađena vrata i dva krila zida, što svjedoči o temeljitoj obnovi utvrda.¹⁰ Na masivnom nadvratniku s grbom providura i grada Omiša urezan je natpis:

LAVRENTIVS MINIVS ALMISSII PROVVISOR
BENE MERITVS POPVLO PLAVENTE
TEMPORE ET IMPENSA BREVI HANC
PORTAM
CVM VTROQVE MVRI BRACHIO
FACIENDAM CVRAVIT
MDXXXXI

Ta se vrata u izvorima 16. stoljeća navode kao »velika« ili »glavna vrata prema rijeci«,¹¹ dok su na sjevernom dijelu zidina prema predgradu Smokvici bila manja vrata kod Arsana, gdje je nekad, kao što ime upućuje, bilo spremište za brodove. Sjeverna strana tih vrata do danas je sačuvana u ogradnom zidu vrta, koji je zapravo gradski bedem u cijeloj širini.¹²

Postojeće zgrade uz rijeku slijede istak nekadašnje linije bedema, dok je u njihovim prizemljima djelomično sačuvan gradski zid gotovo do visine prvog kata. Zapadna strana obrambenog zida građena je u skladu s načelima renesansnih fortifikacija kod kojih se ravne stijenke kurtina lome u tlocrtu izlazeći lijevom stranom naprijed. Isto se pravilo koristi u jačoj mjeri na južnoj strani grada, gdje na kraju jarka s vodom zidine

Crtež Omiša, *Viaggio de le provi(n)cie di mare dele Signioria di Venetia comi(n)ciano da essa Vinetia sino in Candia ... Di Angiolo degli Oddi Padovano in Venetia del MDLXXXIII*, (ms 109, Biblioteca arcivescovile, Udine)

A drawing of Omiš, *Viaggio de le provi(n)cie di mare dele Signioria di Venetia comi(n)ciano da essa Vinetia sino in Candia... Di Angiolo degli Oddi Padovano in Venetia del MDLXXXIII*, (ms 109, Biblioteca arcivescovile, Udine)

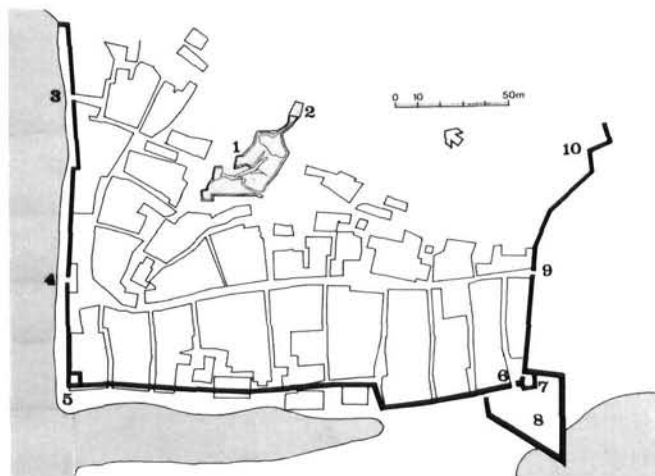
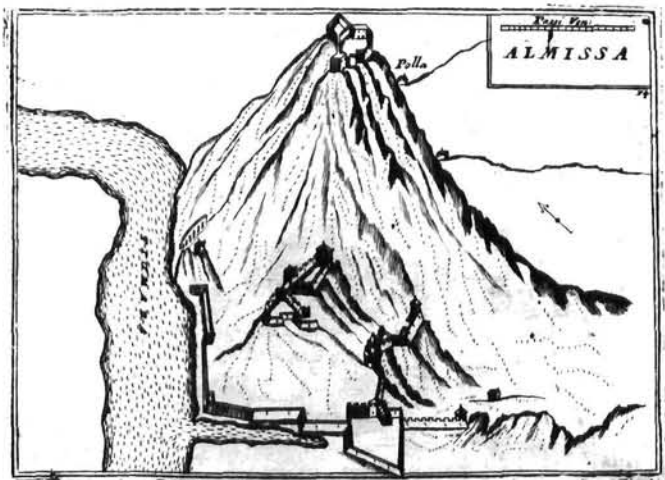
izlaze iz zacrtanog pravca. Na jednom od najranije poznatih crteža Omiša iz portulana Angiela degli Oddija iz 1584. prikazana je strana grada prema rijeci s velikim i malim vratima te južna strana, koju tretira bez otvora i istaka, ali crta ugaonu kulu na kojoj je kao i na kaštelu razvijen barjak sv. Marka. Od kule se izdvaja zid koji se pruža prema moru, na najopasnijem mjestu preko kojeg bi napadač mogao izravno ugroziti južnu, najširu stranu grada. Unatoč izmknutoj perspektivi i stiliziranom prikazu, na kojem detalji predstavljaju opće znakove u leksiku fortifikacija, s minornom dokumentarnom vrijednošću, crtež je ipak značajan za topografiju Omiša i njegove neposredne okolice. Stoga izgled gradskih vrata, gibelinskog kruništa ili okrugle kule nalazimo i kod crteža drugih jadranskih gradova u ovom albumu.

Na jugoistočnom dijelu nalazila se kvadratna kula Turjun, koja je i danas preostala nakon rušenja i adaptiranja dijelova zidina. Pored nje su bila »Vrata od vrtova«, koja su vodila do polja i vrtova na poluotoku Punti, a sudeći po izvorima na toj su strani bila i »Mala vrata od vrtova«. ¹³

Iz skromnih podataka u mletačkim izvještajima izvjesno je da su se zidine gradile više desetljeća, kao što donosi opis iz 1576. Po njemu se naime Omiš može tući samo s jedne strane, što se vjerojatno odnosi na istočnu, gdje se nalazi jaki zid, dug oko 40 koraka, ali kojem bi trebalo dodati ispunu. ¹⁴ Na sredini

kurtine bila su monumentalna kopnena vrata s ložom, a navode se i mala kopnena vrata. ¹⁵ Istočni potez zida gotovo je sasvim sačuvan s gradskim vratima i šetnicom, jer su se na njega s unutrašnje strane prislonile kuće, kojima je služio kao vidikovac. Iznad glavnih vrata nekad je stajao reljef s mletačkim lavom i ploča s natpisom iz 1678, koja vjerojatno potječe iz vremena barokne obnove, a s unutrašnje strane pod lukom niše nekad je bila slika sveca-zaštitnika.

Zidine su se gradile dijelom državnim novcem, ali isto tako općinskim prihodom od novčanih kazni u građanskim parnicama. ¹⁶ Taj se prihod 1601. namjenjuje *alla fabrica del turion*, dakle za gradnju jugoistočne ugaone kule koja se i danas naziva Turjun, a u arhivskim izvorima katkad *Torre di terraferma*. Bijeg zatvorenika 1607. sankcioniran je globom od 250 dukata, kojima je povišen dio istočnog zida, a popravljani kopneni toranj i providurova palača. Sljedeće godine kula se ponovno popravljala kao i zidine iznad lože Kopnenih vrata. ¹⁷ Ova četvrtasta ugaona kula isturena je od linije zidina tako da su dijelom bili izloženi sjeverni i zapadni zid, na kojem su kao i na istočnom bile puškarnice i otvori za top. Unutrašnjost je presvuđena širokim slomljenim svodom nad kojim je bila terasa. Do nje su vodile kamene stepenice, prislonjene uz istočni gradski zid, a ujedno se preko zasvođenog prolaza prilazilo šetnici na južnom zidu.

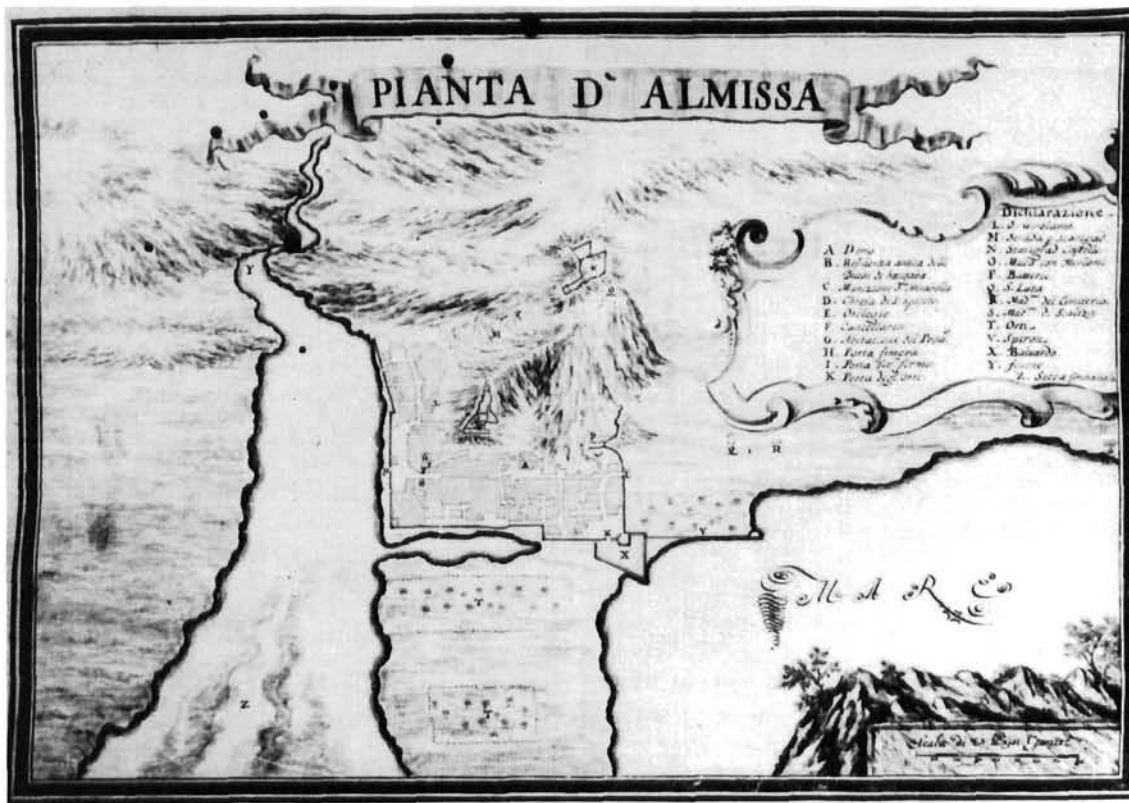

Crtež Omiša, V. M. Coronelli, Mari, golfi, isole, spiagge, porti, città, fortezze, ed altri luoghi dell' Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia, Venezia, 1688.

A drawing of Omiš, V.M. Coronelli, Mari, golfi, isole, spiagge, porti, città, fortezze, ed altri luoghi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia, Venezia 1688.

Tlocrt omiških fortifikacija: 1. Kaštel, 2. Kula Peovica, 3. Mala vrata od rijeke (kod Arsana), 4. Velika vrata od rijeke, 5. Jugozapadna kula, 6. Vrata vrtova, 7. Jugoistočna kula (Turjun), 8. Baluard, 9. Kopnena vrata, 10. Stražnica

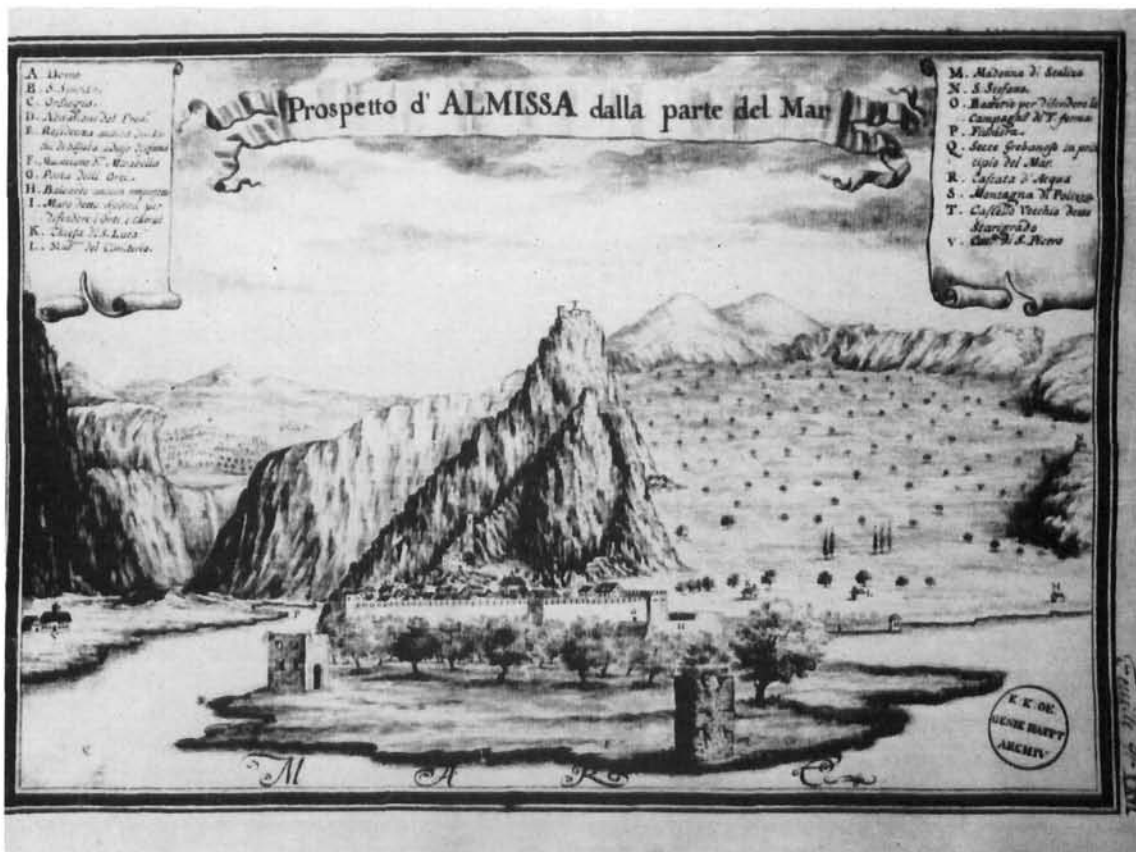
Ground-plan of the Omiš fortification: 1. Citadel, 2. The Peovica tower, 3. Small gates of the river (at Arsan), 4. Big gates of the river, 5. The South-west tower, 6. Gates of the Gardens, 7. The South-east tower (Turjun), 8. Baluard, 9. Landward gates, 10. Stražnica

Plan Omiša G. Justera iz 1708. (Ratni arhiv, Beč)
G. Juster's map of Omiš from 1708 (War archive, Vienna)

Kopnena vrata (Porta terraferma) s natpisom iz 1678.
Landward gates (Porta terraferma) with an inscription from 1678

Pogled na Omiš s mora, G. Juster, 1708. (Ratni arhiv, Beč)
View of Omiš from the sea, G. Juster, 1708 (War archive, Vienna)

Natpis o gradnji baluarda, 1659.
Inscription about the construction of baluard, 1659

Atlas iz 18. stoljeća (Marciana, Venecija)
Atlas from the 18th century (Marciana, Venice)

Natpis o popravku zidina za morejskog rata, 1686.
Inscription about the repair of the walls during the war between the Holy League and the Ottoman Empire, 1686

Omiške zidine iz prve faze mletačke gradnje fortifikacija, kroz čitavu drugu polovicu 16. stoljeća, predstavljaju veći planski zahvat kojim je urbaniziran i pravilno zacrtan cijeli južni dio grada. Okomito građen plašt zidina, na južnoj i zapadnoj strani razlomljen je istacima u funkciji kula na sredini pojasa zida, dok su na uglovima podignute kvadratne kule. U projektu obrane grada voda je važan element zaštite bilo da je riječ o rijeci na zapadnoj strani ili o Fošalu, umjetnom jarku s vodom između južne strane bedema i pješčanog poluotoka.¹⁸ Već potkraj 16. stoljeća dio grada uz istak na južnom bedemu, dokle dopire jarak, spominje se pod imenom Grotte.¹⁹ Budući da je naziv dokumentiran arhivskim dokumentima i crtežima, pa ga zasigurno možemo smjestiti na ravnom, južnom dijelu grada, njegov nastanak nije vezan uz morfološke odlike terena, već jamačno za jednu danas izgubljenu arhitektonsku situaciju. Uz gradske bedeme na južnoj strani bili su presvođeni prolazi ili viseći lukovi sa šetnicom koja je omogućavala ophod i osmatranje uzduž čitavog perimetra zidina. Isti naziv u Splitu nose podrumi Dioklecijanove palače, kao i južna vrata koja su vodila na obalu, a sama ulica Grota protezala se iznad Mjedenih vrata.²⁰

Potkraj 16. stoljeća istaknuta je točka obrane grada položaj Stražnica, na višim padinama sjeveroistočno od Kopnenih vrata, a bio je izuzetno povoljan za smještaj artiljerije i osmatranje

prilaza Omišu s istoka.²¹ Na tom dominantnome mjestu uz liticu sačuvana je utvrda izlomljena obrisa sa skarpom. Još su vidljivi tragovi uzidane ploče s vijencem, na kojoj je bio natpis o gradnji, ali su slova radirana. Možda je riječ o svojevrsnoj *damnatio memoriae*, koju je i mletačka vlast provodila u sprečavanju pretjeranog slavljenja i moći pojedinih istaknutih službenika. Utvrđenje na Stražnici može se poistovjetiti s »novim bastionom« koji je sagrađen 1602. po naredbi generalnog providura Filipa Pasqualiga. Sudeći po popisu smještaja oružja, bastionsko utvrđenje sastojalo se od tri platforme gdje je bila koncentrirana najsnažnija artiljerija.²²

Stanje omiških zidina tridesetih je godina vrlo slabo, pa generalni providur Alvise Zorzi šalje majstora Scipiona Freddija, graditelja splitskog lazareta, da pregleda mogućnost popravka vrata i zidina grada.²³

Redovito su veći radovi na fortifikacijama zabilježeni na kamenim spomenicima, ali nakon temeljitog rušenja bedema i oštećenja teksta teško je zasigurno odrediti gdje su se izvorno nalazili. Natpis na konzoli sa svitkom vjerojatno se može povezati za radove započete u doba generalnog providura A. Zorzija. Dio natpisa koji se odnosi na dovršenu gradnju ili ime osobe koja ju je potaknula sasvim je uništen:

Pogled na Omiš s desne obale Cetine, iz J. Högelmüllera, *Erinnerungen an Dalmatien*, 1839.
View of Omiš from the right bank of the river Cetina, from J. Hogelmüller, *Erinnerungen an Dalmatien*, 1839

.....
 REGEND
 DIREMPTV
 C PRAECLARIORI
 RESTITVIT
 NNO DO M DC XXXI

Godine 1639. povisuje se kurtina oko grada, popločavaju šetnice i grade kamene stepenice za pristup svim dijelovima bedema. Okoliš spirona koji je branio luku i prilaz prema južnoj strani grada štiti se obrambenim pojasom od šiblja.²⁴

U prvim godinama Kandijskog rata poduzimaju se radovi na utvrđivanju Splita, Trogira, Šibenika, a 1646. u Omišu se popravljaju zidine i na nekim se mjestima produžavaju u more da se oteža moguća neprijateljska opsada.²⁵ Vjerojatno se ta vijest odnosi na neki zid na jugoistoku grada, koji je prethodio najvećem obrambenom zahvatu u drugoj polovici stoljeća. Naime iste su godine Turci zauzeli Zadvarje i Radobolju, što je predstavljalo neposrednu opasnost za Omiš s istoka, kuda je prolazio put za zapadnu Hercegovinu.²⁶ Veći javni radovi na omiškim fortifikacijama poduzeti su u odmaklim godinama rata, kada se jače utvrđuju svi dalmatinski gradovi, a u Splitu se grade nove tvrđave Gripe i Bačvice.²⁷ Omiške su zidine nasuprot razvijenijim sredstvima ratovanja imale prilično zastarjelu i slabu obranu. Vertikalni gradski zid širok oko 1,5 m a visinom jednak stambenoj dvokatnici, nije napadaču mo-

gao predstavljati ozbiljniju prepreku. Stoga je najosjetljivija točka u obrani kopnene strane bila na jugoistoku, te je ona utvrđena gradnjom monumentalnoga baroknog baluarda, koji se protezao sve do mora obuhvaćajući Vrata vrtova i kulu Torjun. Peterostrani bastion ojačao je obranu grada prema jugu do samog mora, čime je onemogućen prijelaz napadača na južnu stranu bedema uz jarak. O tom pothvatu 1660. izvještava Senat generalni providur Dalmacije Antonio Bernardo.²⁸ Dokumentarni prikaz gradskih zidina s bastionskim utvrđenjem na Stražnici i novim baluardom, stari kaštel s kulom Peovicom, kao i tvrđavu Starigrad iznad grada, crta znameniti mletački kartograf V.M. Coronelli (*Mari, golfi, isole, spiagge* ..., Venecija, 1688).

Prilikom uredjenja gradskih ulica 1979. sondažnim je istraživanjem utvrđen oblik i veličina baluarda i linija južnih bedema, te su označeni novim popločenjem.²⁹

Na akvarelu iz Ratnog arhiva u Beču s početka 18. stoljeća prikazan je pogled na Omiš s mora. Uglovi i šiljak bastiona bili su ojačani masivnim kamenjem, a na istočnoj je strani parapet bio viši jer je artiljerija bila ponajprije na toj strani. Pred više godina u jednom je prizemlju pronađen natpis:

AVSPICE ANTONIO BERNARDO DALMATIE
 EPIRIO PROCONSVLE
 ET DIVI MARCI PROCVRATORE
 IOANNES PREMARINVS ALMISSII PRETOR

Fotografija Omiša oko 1900. (Muzej grada Omiša)
 Photograph of Omiš around 1900 (The Omiš Town Museum)

IN HVIVS ARCIS CONSTRVCTIONE
 SALVTI DVINA PROVIDE... COSVLVM
 ANNO DOMINI MDCLIX DIE XX APRILIS

Na njemu se navode Antonio Bernardo, generalni providur Dalmacije i Epira, koji je već godinu dana nosio počasnu titulu prokuratora sv. Marka,³⁰ i Giovanni Premarin, omiški providur pod čijom je upravom 1659. poduzeta gradnja. Taj izuzetan građevinski pothvat zahtijevao je veliku količinu kamene grade, zemlje i štuta za ispunu, pa se grad čisti od ruševina, a kamenje starih kućišta ugrađuje u zide bastiona. Postoji mogućnost da bastion nije nikada potpuno dovršen jer ga G. Juster na već spomenutom bečkom akvarelu definira kao *baluardo ancora imperfetto*.³¹ Istočno od bastiona protezao se dugi zid *spiron*, koji je završavao manjom kulom, a slijedio je obalnu liniju, pa je na mjestu gdje je bio najlakši prijelaz branio polja i vrtove na Punt³².

Gradani Omiša 1672. žale se na odluku generalnog providura o zazidavanju jedinih vrata na južnoj strani grada koja su vodila do Punte. Ona su bila od životne važnosti jer su omogućavala brz raspored ljudi na kurtini spirona, ukrcavanje na lađe i odlazak do vrtova koji su bili stalan izvor hrane za

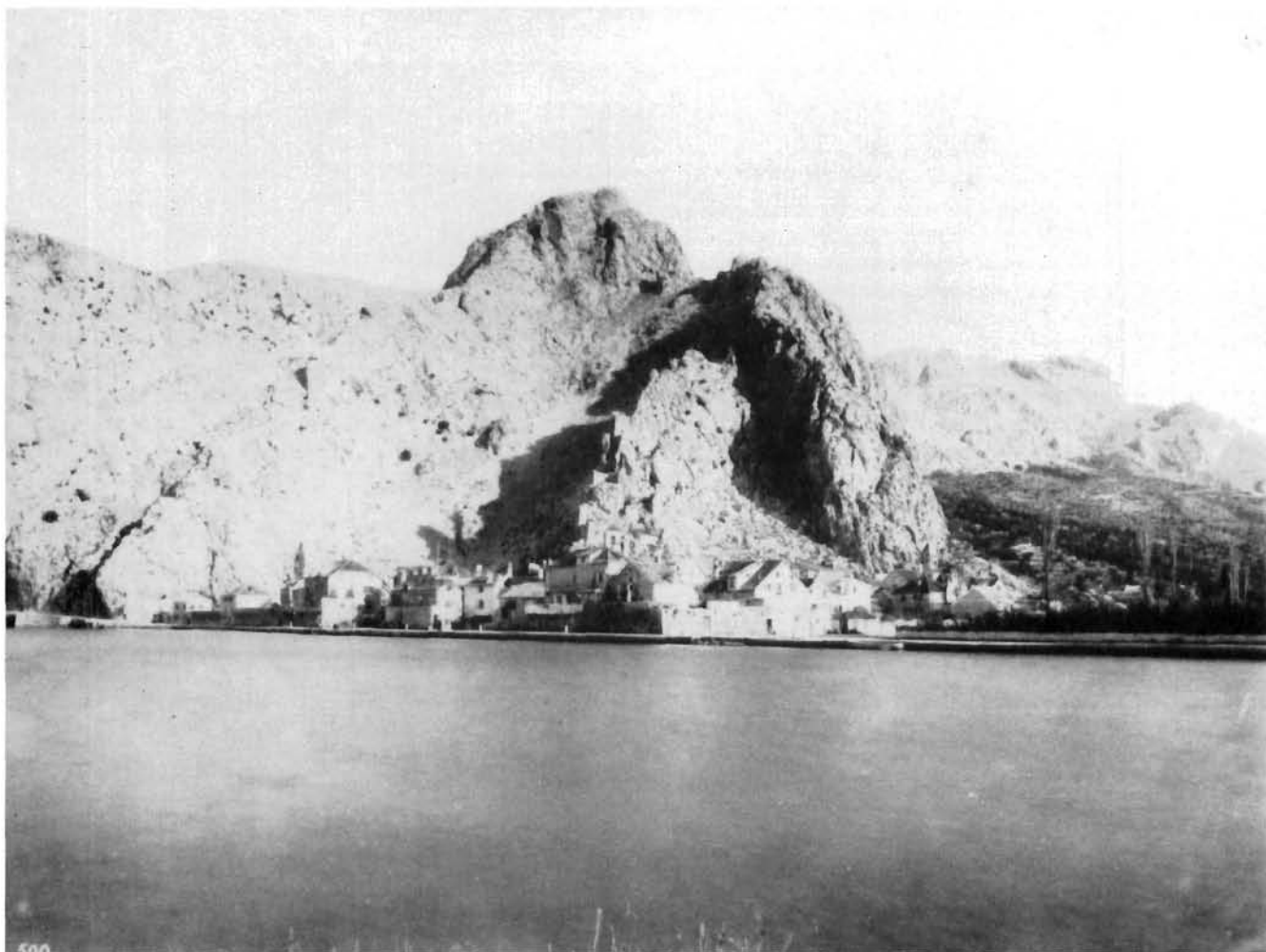
vrijeme opsade.³³ Posebna se pozornost pridavala osiguranju gradskih vrata, koja su bila ojačana rešetkama, a najznačajnija od njih, ona kopnena, imala su dvostruku obranu, vanjska i unutarnja vrata.³⁴

U toku Kandijskog rata poduzimaju se veći popravci na tvrđavi Starigrad iznad Omiša i Visuć na Cetini, koje su bile jako strateški važne u obrani komunalnog teritorija.³⁵ Međutim novim razgraničenjem nakon rata Omiš se ponovno našao u okruženju, jer su Turcima pripala Poljica, Makarska i Primorje.³⁶

Jedna od najvažnijih obveza providura bila je stalna briga o gradskim zidinama, koje su redovito popravljane. Prema natpisu iznad istočnih vrata, ona su temeljito obnovljena za providura Priulija 1678. godine.³⁷

QVIS SVSPICIENS CERNIS
 NVNCE E LATEBRIS ERECTVM
 IO PRIOLI PROVISORI
 VENERARE PIETATEM
 AN DO MDCLXXVIII

Rat kršćanske »Svete lige« odbacio je Turke s praga Srednje Europe, a na Levantu pod vodstvom Venecije oslobođeni su

Fotografija Omiša s još sačuvanom zapadnom i dijelom južnom stranom zidina, oko 1900. (Muzej grada Omiša)
Photograph of Omiš with still preserved west and partly south side of the walls, around 1900 (The Omiš Town Museum)

Jonski otoci, Moreja i dio tvrđava na Kreti.³⁸ U Dalmaciji su s jadranske obale osvajači potisnuti u dublje zaleđe preko Zrmanje te iza linije Knin-Vrlika-Sinj-Zadvarje-Vrgorac-Gabela.³⁹ Osim Splita jedno od vojnih središta za organiziranje ratnih operacija bio je i Omiš, koji je spremno dočekao mogući napad. Iako je potpuno neizvjesno na kojem se dijelu gradske utvrde obnavljaju, neka veća gradnja poduzeta je na početku morejskog rata. Na ogradi vrta uz Turjun uzidana je kamena ploča koja obilježava obnovu utvrda 1686. godine za zapovjednika Delmana, a prvi put spominje Turke. Natpis glasi:

C...A DELMANO AEQITI
 IAC SVPRASINTENDENTI ARCEM
 DARE SEM FELICISSIME GVBERNATI
 RESTAVRANTI ET CONTRA TVRCAS
 DEFENDETI INSIGNE HOC OPVS
 MILITARIS O O INSIGNIRI CVRAVIT
 A D MDCLXXXVI

Iako nije moguće utvrditi o čemu je na zidinama konkretno riječ, grad se vjerojatno pripremao za eventualnu obranu budući da je bio u široj zoni ratnih zbivanja. Nakon osvajanja Sinja, 1689. počinju napadi na Imotski i Vrgorac, a u tim priprema je i Omiš imao važnu ulogu.

Na akvarelu G. Justera u bečkome ratnom arhivu iz 1708. na vrhu gradskog zida su zupci kruništa s otvorom ili strijelnicom, a na isti način završavaju i ugaone kule. Na gornjem katu jugoistočne kule dva su manja otvora. Baluard, koji je označen kao »nedovršen«, znatno je niži od visine gradskog zida. Ipak na akvarelu Antona Barača iz sredine 19. stoljeća, koji se čuva u Arheološkome muzeju u Splitu i od prvorazredne je dokumentarne vrijednosti, jedva se nazire krunište, kurtine su već rastvorene pukotinama, a umjesto vrata na spoju zidina s bastionom široki je prosjek u cijeloj visini bedema. Slično stanje zidina vidi se i na akvarelu austrijskog pukovnika Fedora Karačaja iz tridesetih godina 19. stoljeća. Na istočnoj strani grada, gdje se odvijao najživlji promet na prijelazu rijeke, otvorena su treća vrata.⁴⁰ Već u 17. stoljeću veći broj objekata prislanja se i izlazi na zidine, prisvajajući svojim balkonima zajedničku šetnicu. Izvjesno je da prestankom njihove glavne, obrambene funkcije, zidine postaju smetnja rastu i funkcioniranju grada, a gradska vrata prestaju biti isključivi ulazi u grad. Posebno barokni baluard, koji je bio jedan od pothvata obrambenoga graditeljstva, postaje zapreka novoj obalnoj prometnici. Kad su 1862. zidine Omiša srušene do temelja, on prestaje biti utvrđeni grad, a nekadašnji gradski perimetar jasno je čitljiv u pravilnom rasporedu stambenih blokova, ogoljelih od stoljetnih utvrda.

Antun Barač, Akvarel Omiša iz polovice 19. stoljeća (Arheološki muzej, Split)
 Antun Barač, *Aquarelle of Omiš from mid-19th century* (Archaeological Museum, Split)

Bilješke

1
 Š. Ljubić, *Listine*, knj. I, Zagreb, 1868, str. 51; isti, *Listine*, knj. III, Zagreb, 1872, str. 408.

2
 Isti, *Listine*, knj. I, Zagreb, 1868, str. 129–130, 135.

3
 Gradski kaštel redovito je smješten na strateški najugroženijem položaju, periferno u odnosu na naselje, uz gradske zidine, kako bi se posadi mogla osigurati pomoć izvana dok je grad zauzet. Iako je unutar zidina, često se može dugo braniti neovisno o gradu od kojega ga dijeli jarak (Zadar) ili je prizidan uz bedeme (Split). U feudalnim utvrdama postoji izdvojena kula donjon kao posljednje mjesto povlačenja i jezgra najjače obrane (Prozor i Glavaš kod Vrlike, Čačvina, Ključica, Nutjak).

4
 CD, sv. V, Zagreb, 1907, str. 105.

5
 U mletačkim i austrijskim izvorima sve što prethodi formalnoj vlasti Venecije u Omišu se vezuje za Stjepana Vukčića Kosaču, hercega od sv. Save, iako je on držao grad svega tri godine. Osim kaštela njemu se pripisuju i dvije kule, između kojih se podizao lanac i zatvaralo ušće rijeke kako bi se onemogućio pristup neprijateljskim brodovima. Predaja o ranijim feudalnim gospodarima, graditeljima kaštela, potpuno je nestala, potisnuta sjećanjem na dugu i tešku opsadu nakon koje je herceg prepustio Omiš Mlečanima.

Na katastarskoj situaciji uz vrh poluotoka Punte na odvojenom je sprudu manja građevina nazvana »Casteletto«. Možda je možemo poistovjetiti s već srušenom okruglom kulom na crtežu G. Justera iz 1708 (Ratni arhiv, Beč), koja bi odgovarala položaju kule na istočnoj strani rijeke. Linija poluotoka mijenjala se zbog taloženja riječnog materijala, pa je nedavno s istočne strane Punte u moru pronađena kamena gradnja s vezivom, koja je mogla biti temeljni dio te kule. Budući da se na pješćanom terenu isticala poput kružnog kamenog

nasipa, nazvana je »Gomilica« (*Comm. et relat. venetae*, knj. 2, Zagreb, 1877, str. 216).

6
 Historijski arhiv Zadar (HAZ), Arhiv Omiša (AO), K. 30, sv. 1, 1. 9. Iako romaničke gradske kule postoje u drugim dalmatinskim gradovima, oblikom i volumenom je Peovici najbliža kvadratna kula benediktinskog samostana sv. Nikole iznad Komiže. Obje imaju izgled visokog tornja suženog u gornjem dijelu. Vidi: C. Fisković, *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 17, Split, 1968, str. 89.

7
 Kula Peovica znatno je oštećena udarom groma 1988. godine, ali je zaštitnim radovima pod vodstvom arh. G. Nikšića, konzervatora Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita, ponovno vraćen njen izvorni izgled.

8
 Š. Ljubić, *Listine*, knj. IX, Zagreb, 1890, str. 179, 229.

9
Commissiones et relationes venetae, knj. 1, Zagreb, 1876, str. 191; V. Kovačić, *Omiška tvrđava Starigrad*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 25, Split, 1985, str. 161; A. Deanović, *Architetti veneti del Cinquecento impegnati nella fortificazione della costa dalmata*, u: *L'architettura militare veneta del Cinquecento*, Vicenza, 1988, str. 125.

10
 C. Fisković, *Iz renesansnog Omiša*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 6, Split, 1967, str. 15.

11
 HAZ, AO K. 11, sv. 17, 27 (1565. g.): *ante portam magna fluminis*; K. 24, sv. 8, 1. 22 (1579): *porta marina nella fiumera*; 1.28 (1579): *porta grande alla fiumera*; K. 31, sv. 14, 1. 38 (1585): *porta superior della fiumera*; K. 34, sv. 2, 1. 49 (1588): *alla riuva della fiumara app. la porta grande; apresso le porte di questa terra della fiumara*.

12
 Na litografiji J. Högelmüllera iz 1839. reproduciran je pogled na Omiš s Prika, odakle se vidi zapadna strana zidina s dva ulaza. Veći, lučno

zasvođen, nad kojim je bio natpis providura Minija i koji je vodio na trg prema glavnoj ulici, i manji, s ravnim nadvrtnikom za predio Smokvicu. Taj je ulaz s dijelom zidina bio još sačuvan pred četrdesetak godina.

13

HAZ, AO, K. 66, sv. 6, 1. 3 (1619): *alla porta piccola delli orti*; K. 94, sv. 20, 1. 11-12 (1672): *nella Torre alla porta degli Horti*; K. 94, sv. 24, 1. 4 (1672): *la porta di questa Città uerso Marina*.

14

Comm. et relat. venetae, knj. 4, Zagreb, 1964, str. 170, 243.

15

HAZ, AO, K. 30, sv. 1, 1. 9 (1585); K. 44, sv. 1 (1597).

16

Arhivski dokumenti otkrivaju niz podataka o različitim izvorima za popravak utvrda. U svim oporukama 16. stoljeća dio novca namijenjen je za popravak gradskih bedema. Knez-kapetan Splita Benedetto da Mulla 1549. žali što nije u mogućnosti dati pomoć za obnovu zidina, smatrajući da je to obveza središnje vlasti: *per sempre far fede all' Ill.mo Dmo del bisogno ha quel luogo così nel edificar de nouo, come nel reparar la muraglia che minaciano ruina* (HAZ, AO, K. 6, 1. 355).

17

HAZ, AO, K. 51, sv. 5, 1. 39 (1601); K. 58, sv. 12, 1. 19-20 (1607); K. 58, sv. 13, 1. 27 (1608).

18

HAZ, AO, K. 7, sv. 5, 1. 24 (1560): *horto in Paluto apud fossata magna*.

19

HAZ, AO, K. 25, sv. 16 (1579); *in questa terra nelle grotte*; K. 34, sv. 6 (1590): *in loco chiamato grotte*; K. 66, sv. 1, 1. 5 (1618): *un pezzo di casa posto in Grotte in questa terra tra li suoi confini da mezzo giorno le mure di Almissa, ouero la strada pub. ca. chiamata in Grotte*; K. 72, sv. 10, 1. 14 (1625): *luoco di Grotte, appreso le mura della terra uerso il Paludo*.

20

C. Fisković, *Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 2, Zagreb, 1952, str. 148, 171; **G. Novak**, *Povijest Splita*, knj. I, Split, 1957, str. 390, 503, 506; *Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae*, vol. 1, Zagreb, 1973, str. 523 (v. grupta).

21

Ovaj hrvatski toponim prvi put se spominje 1591. kao *Strasniza*, pa je zasigurno i prije izgradnje fortifikacija mjesto imalo osmatračku ulogu (HAZ, AO, K. 39, sv. 19, 1. 32).

22

Comm. et relat. venetae, knj. 6, Zagreb, 1970, str. 113 (1602): *Et in Almissa ho fatto restaurare un fianchietto in sito molto principale et necessario per scurtà di quella fortezza con spesa di 300 ducati et fattolo terrapienare a quella comunità che con grande sodisfazione sua se ne è contentata*. Iste je godine datiran i dokument iz Historijskog arhiva u Zadru (AO, K. 56, sv. 18, 1. 14): *Il sudetto sacro e stato posto in Strasnizza per ordine del Cl.o S.r Zuanne de la Tagliapiera per ... il bastion nouo fatto di ordine del Ecc. G.nal Pasqualigo*. Također se navode i pojedinačna artiljerijska mjesta: *Sopra la Strasnizza p.ma Piazza. seconda Piazza, terza Piazza, nel Baloardo di Strasnizza*, (K. 74, sv. 21, 1. 13 (1628)).

23

HAZ, Akti generalnih providura, Gen prov. Alvise Zorzi (1628-1630), knjiga jedina, 224-225 (1628).

24

HAZ, AO, K. 78, sv. 10, 11-12 (1639):

Marco Morosini

All Ill.mo et Ecc.mo Sig.r ... Priuli

Nota do quanto al presente si deue operare

Accomodar il couerto delle monii.ni redotto in pessimo stato anco la pioua ne le ruini.

Leuar la cortina à tutte le mura della Terra doue fà bisogno, anco il solkdato sta couerto alla difesa uì uorra muro di larghezza d'un pe

passa cento e unti noue, longhezza, altezza un pic e mezzo. Salizar tutte le mura, che sono attorno uia, farli una scala, et transito da poter passar da una mura all'altra per poterle di ogni ocorenza socorer, e caminar da tutte le parti senza difficoltà. Debocar le dette mura in alcuni luochi.

far accomodar con legname, e recourir il couerto del corpo di guardia, doue di continuo essi stano soldati delle Porte di Terraferma redotto esa opera a pessimo stato. Far la palisuata lla parte del spiron uerso Terraferma. anco ... posti sg.uazzar Caualeria, na fanteria. Far una porta et un restello all, p.ma entrata del Palazzo.

25

F. Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Split, 1986, str. 87.

26

G. Stanojević, *Dalmacija u doba Kandijskog rata (1645-1669)*, Vesnik vojnog muzeja, Beograd, 1958, str. 93.

27

G. Alaćević, *Guerra di Candia, Il capitano Marco Ponte di Zara*, Tabularium II, Bull. dalm. XXV, Split, 1902, str. 22; **G. Novak**, *Povijest Splita*, knj. II, Split, 1961, str. 154.

28

Com. et relat. venetae, knj. 7, Zagreb, 1972, str. 133 (1660): *... hauendo io fatto fabricare iui un balloardo terrapienato esteso tanto dentro il mare, che impedisce hora anco il squazzo, col quale poteuano li Turchi auanzarsi à circuire q.a piazza e accostarci alle uissere d'essa. Auanti la mia partenza si è ridotta l'opera à buon stato, giouandomi credere che sin hora possi esser stata aggiustata di tutto pronto.*

29

Usp. **V. Beden**, *Ucertani bedemi grada*, Odjek Mosora, 8. III. 1983.

30

F. Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Split, 1986, str. 253.

31

HAZ, AO, K. 89, sv. 3, 1. 8 (1665): *Che sotto il regimento del Ill.mo S.r Zuanne Premarin fù prou.r in questa città è stato disfatto il cortino della casa, ..., et le pietre di quello per ualuta di 400 impiegate nella fabrica del Baluardo principiato a costrugersi in questa Piazza*. Sličnu sudbinu imala je i kuća obitelji Tomadelli, koja je stradala u požaru. HAZ, AO, K. 96, sv. 9. (1676): *la casa espresa nel capitolo e stata desolata a fatto et i materiali sono stati adoperati nella costruzione del nouo baloardo sotto il regim.to dell Ill.mo Sig.r. Z.ne Premarin.*

32

HAZ, AO, K. 76, sv. 1, 1. 24 (1629): *un pezzo d'orto fuori delle porte di terraferma al spiron*; K. 98, sv. 3, 1. 2 (1684): *Polizza della spesa fatta per agiustar il muro del Casin del Spiron. Doimo Bugardello protto, M. Steffano da Rogosniza e Franc.o Amerio.*

33

HAZ, AO, K. 94, sv. 24, 1. 4:

1672, adi 16 settb.o: sopra il Baluardo Ill.mo Sig.r. Prou.r

La Porta di questa Città uerso marina, che ab antico et al tempo dell'erret.e delle Mure della med.ma fù Fabricata ad oggetto di potersi per quella condurre alli Horti unico passo uerso li med.mi sempre così in tempo di Pace come di Gurerra, è stata apperta non essendoui da quella parte alcun sospetto., la quale al presente corrisponde nel Baluardo di già in tempo di Guerra passata principiato à fabricarsi, et non perfetionato et nello stesso lasciatoui l'Alueo per transitare uerso scalla da mano si uede hora dato principio per Immurare di comissione dell' Ill.mo et Ecc.mo Sig.r. Proc.r Prou.r Gn.l, il che si come sarebbe di publico pregiuditiio mentre in ogni bisogno non uì è altra Porta di poter spedir gente, per armar il detto posto, et la Coltrina del Spirone ....;

sv. 20, 1. 14: *.... io ordenai che si serrase la porta del Baloardo che conduce fuori à cottesti horti, come creduto pregiuditiiale al seruitio; però che diuersam.te neggo esposto nella scrittura di cottesti habitanti da lei tramessami coneorendo al loro solleuo, e contento poter sospenderne l'effeto comandando tra tanto la futura eseguita alla porta di terraferma che era mal sicura.*

Zara ott.re 1672.

Zorzi Moreri Prou.r/

34

HAZ, AO, K. 91, sv. 7, 1. 33:

*Noi Gabriel Zorzi Proved.r**Comet.mo à Dom.o Giacomo Michielli**Monit.r Pub.co che debba darsi credito dell'infrascritti materiali già per lui consignati a .... Giacomo Folador Marangon inviato con Gemnian suo compagno da Spalato spesi nell'accomodam.to fatto nelli Restelli delle Porte esteriori et interiori di Terra ferma di questa Città, et altri posti, come Porta fumara, et nell'occorenze della Fortezza di Starigrado.**Almissa 15. Sett.bre 1668.*

35

V. Kovačić, nav. dj., str. 175.

36

G. Stanojević, nav. dj. (1958), str. 173.

37

C. Fisković, nav. dj. (1967), str. 16.

38

N. C. Moutsopoulos, *Châteaux-forts vénétiens en Grèce*, u: *L'architecture militaire veneta del Cinquecento*, Vicenza, 1988, str. 135.

39

G. Stanojević, *Dalmacija u doba Morejskog rata (1684-1699)*, Beograd, 1962, str. 175.

40

Album akvarela »100 vedute della coste orientali del Mare adriatico disegnatte dal colonello conte Fedor Karacsay« čuva se u Društvu nastavnika i suradnika Sveučilišta, visokih škola i naučnih ustanova u Zagrebu. Na prikazu Omiša vide se likovi geodeta koji provode prvu katastarsku izmjeru grada oko 1830. Crteže Dubrovnika i Boke Kotorske objavio je **C. Fisković**, *Dubrovnik u akvarelima Fedora Karačaja početkom 19. stoljeća*, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 49, JAZU, Zagreb, 1983, str. 195; **isti**, *Boka Kotorska u akvarelima Fedora Karacsay-a iz prve polovice 19. stoljeća*, Spomenik SANU CXXVII, Beograd, 1986, str. 203.

Summary

Vanja Kovačić

Fortifications of the Town of Omiš

The feudal castle Omiš is situated above the mouth of the river Cetina into the sea in an especially rocky scenery. In the narrow area at the foot of the castle the Medieval settlement was surely of small proportions. This type of Medieval settlements does not hide the lack of an antique matrix which would map out the basic town-planning structure, which is evident in other Adriatic towns. The town dominance, a terraced castle with a Romanesque tower-keep called Mirabella or Peovica, rises above the settlement.

Until 1444, when it recognized the supreme authority of Venice, Omiš had changed its feudal masters a number of times. When the Turks conquered the inland, Omiš became a protected center for defectors from the Turkish territory. It seems that in the first half of the 16th century a planned parallelogrammatic settlement was built, which was in 1541 fortified with a wall on the side facing the river. The wall has been partly preserved in the ground floors of the houses which were later built on the wall line. The town wall was built in accordance with the principles of Renaissance fortifications in which the straight walls of the curtain are broken up in the ground-plan, reaching out with its left side forward. These protrusions in the center of the south and north walls functioned as towers. Square corner towers were built around 1600 on the south side of the town. Water, which poured out from the river Cetina and filled the dug canal (Fošal) along the south curtain, had a prominent role in the town defense. At the same time on the prominent position of Stražnica north-east of the town, elements of bastioned fortifications with several platforms for artillery were introduced in the defense. In 1660, during the War between the Ottoman Empire and Venice, a five-sided baluard for protection of the most vulnerable spot in Omiš's defense was built. The baluard, which has been documented in graphic sources, was recently archeologically confirmed, and at the same time chronologically specified by so far unknown documents and the inscription about its construction. According to another inscription, at the beginning of the War between the Holy League and the Ottoman Empire, a so far unknown reconstruction of the wall was undertaken, at the time when the town became a starting point in the organization of military operations for the liberation of Dalmatia's inland. In the 19th century, in accordance with the widespread habit of removing the old fortifications, the baluard, the south and the west wall lines in Omiš were pulled down. By losing their primary function, they became an impediment in the traffic link-up of the province.